

Ks. Leszek Tomasz MUĆKA*

SZAFARZ EUCHARYSTII I SZAFARZ KOMUNII ŚWIĘTEJ W NAUCZANIU I PRAKTYCE PASTORALNEJ KOŚCIOŁA

Treść: Wstęp, 1. Szafarz w okresie do 1917 roku; 2. Szafarz w okresie od Vaticanum II; Zakończenie; Summary: The Ministry of the Eucharist and the extraordinary Ministry of Holy Communion in the teachings of the Roman Catholic Church and its pastoral practice; Bibliografia.

Słowa kluczowe: szafarz, Eucharystia, sakramenty, Komunia Święta, kapłan, nauczanie Kościoła, praktyka pastoralna.

Key words: minister, Eucharist, sacraments, the Holy Communion, priest, the teachings of the Catholic Church, pastoral practice, ministry.

Wstęp

Ze sprawowaniem Najświętszej Eucharystii jest nieodzownie związana osoba szafarza, czyli tego, który sprawuje Najświętszą Ofiarę i rozdziela wiernym Komunię Świętą. Przedmiotem jego troski jest też należyte promowanie kultu eucharystycznego oraz skuteczne zabezpieczenie Postaci eucharystycznych przed ewentualnym zbezczeszczeniem. Przedmiotem rozważań będzie osoba szafarza sakramentu Bożej miłości. Wobec zmniejszającej się liczby powołań kapłańskich, Kościół w obecnej dobie musi zmierzyć się z problemem

---

* Autor jest doktorantem w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL na kierunku Teologia praktyczna. Jest prezbiterem diecezji siedleckiej, duszpasterzem młodzieży dekanatu żelechowskiego oraz prefektem w Liceum Ogólnokształcącym w Żelechowie.

dostępności wiernych do przyjmowania Komunii Świętej. Pociąga to za sobą konieczność poszerzenia grona szafarzy, mogących rozdzielać wiernym Chleb eucharystyczny. W wielu przypadkach, będą to wierni świeccy, odpowiednio wybrani i należycie przygotowani.

Należy uczynić jasne rozróżnienie między szafarzem Eucharystii¹, a więc tym, który sprawuje Mszę Świętą, a szafarzem Komunii Świętej², czyli tym, który rozdziela Chleb eucharystyczny. Powyższych pojęć nie należy stosować zamiennie: szafarz Eucharystii jest jednocześnie szafarzem Komunii św., natomiast szafarz Komunii św. nie zawsze jest szafarzem Eucharystii.

1. Szafarz w okresie do 1917 roku

W ostatnich rozdziałach Ewangelii synoptycznych zostało zapisane, że Pan Jezus w dzień przed swoją męką, chcąc pozostać z ludźmi wszystkich czasów, ustanowił sakrament Eucharystii. Dokonał tego w Jerozolimie, w miejscu zwanym Wieczernikiem. Te opisy mówią, iż Jezus Chrystus sam podawał Apostołom chleb i kielich z winem jako swoje Ciało i Krew (Mt 26,26). Natomiast po Jego wniebowstąpieniu, Apostołowie sprawowali w domach chrześcijan Eucharystię, nazywaną wówczas łamaniem chleba. Do jej sprawowania, Dwunastu wybierało tzw. starszych czyli. biskupów lub prezbiterów. Ci byli szafarzami Eucharystii i szafarzami Komunii Świętej – w obecnym rozumieniu tych pojęć. W odniesieniu do szafarza Eucharystii, prawo na przestrzeni wieków nie ulegało zmianie³. Inaczej rzecz się ma, gdy idzie o szafarza Komunii św. Już w czasach apostoelskich, do pomocy tym, którzy sprawowali Eucharystię, zostali wybrani diakoni. Oni pomagali przy Jej rozdawaniu i pełnili dzieła miłosierdzia (Dz 6,26). Byli szafarzami Komunii św.

Jeśli idzie o kształtowanie się przepisów dotyczących szafarza Komunii św., to od początku II w. diakoni, podczas sprawowania Eucharystii, rozdzielali uczestniczącym w niej konsekrowany Chleb i Wino, zaś nieobecny zanosili Komunię Świętą do domów. Od III wieku, za szafarzy Komunii św. zostali uznani subdiakoni i akolici. Także wierni

¹ Por. Kodeks Prawa Kanonicznego (= KPK) kan. 900; P. Hemperek, *Najświętsza Eucharystia*. W: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983*. Red. P. Hemperek i in. Lublin 1986 s. 113.

² Por. KPK kan. 910; P. Hemperek, dz. cyt., s. 119. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na zamienne stosowanie powyższych pojęć w artykułach M. Pastuszki – por. tenże, *Szafarz Eucharystii*. „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny” [dalej: PK] 30 (1987) nr 3–4, s. 29–47; Tenże, *Celebrans Ofiary eucharystycznej*. PK 12 (1983), s. 203–219; Tenże, *Szafarstwo Najświętszej Eucharystii*. PK 37 (1994), s. 73–161.

³ P. Hemperek, *Najświętsza Eucharystia*, dz. cyt., s. 27–40; E. Szafrowski, *Tajemnica Eucharystii*, w: Tenże, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Warszawa 1979, s. 183–184; L. Adamowicz, *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 1999, s. 309–311.

świeccy, w pierwszych wiekach Kościoła otrzymywali Najświętszą Eucharystię do domów. W czasie prześladowań zanosili ją uwięzionym współwyznawcom, także chorym. Wierni świeccy, jako szafarze Eucharystii, przyjmowali ją w ciągu tygodnia, gdyż celebrowanie mszalne odbywało się tylko w niedzielę.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa szafarzem Komunii św. mógł być każdy chrześcijanin, nawet bez święceń. Sytuacja zmieniła się w IX wieku. Odtąd na synodach zaczęto wprowadzać w tej kwestii pewne ograniczenia. Synod w Paryżu w 829 roku zakazał udzielania Komunii św. przez kobiety. Natomiast synod w Reims w 895 r. zabronił przenoszenia Eucharystii i udzielania jej chorym nie tylko przez kobiety, ale i przez mężczyzn nie posiadających święceń.

W tym okresie traktowano udzielanie Komunii św. przez osoby świeckie za poważne przewinienie. Duchownemu, pozwalającemu na taką praktykę, groziły surowe sankcje kanoniczne. Według uchwał synodalnych, duchowny powinien osobiście rozdzielać Komunię św. Postanowienia synodalne dotyczyły jednak konkretnej diecezji. Ich obowiązywalność została rozszerzona, gdy regulacje synodalne znalazły się w tzw. Dekrecie Gracjana, który od 1140 roku stanowił zbiór prawa kanonicznego. Odtąd szafarzem zwyczajnym Komunii św. był proboszcz. Od przełomu XIV i XV w. zaczął obowiązywać zakaz udzielania Komunii przez diakonów kapłanom i w obecności kapłanów, chyba że na ich zlecenie, lub gdy zaistniała wyższa konieczność, na przykład – mała liczba kapłanów, przy dużej liczbie wiernych. Od tego czasu wierni świeccy nie mieli prawa nie tylko udzielać Komunii św., ale nawet dotykać Świętych Postaci. Powodem zaistnienia takich ograniczeń był mocno wówczas akcentowany szacunek dla Eucharystii, jak również obawa przed jej sprofanowaniem.

Jeden z największych soborów w dziejach Kościoła, sobór trydencki, dokonał wielu reform, służącym rozwojowi Mistycznego Ciała Chrystusa. Podtrzymał istniejące przepisy dotyczące szafarza Komunii św. Powołując się na wielowiekową tradycję, sięgającą czasów apostoelskich, stwierdził, iż prawo rozdawania Eucharystii wiernym mają tylko kapłani. Oni też mają prawo udzielać Komunii św. Sobie. Zagroził wykluczeniem ze wspólnoty Kościoła tych, którzy tego nie uznają⁴. Po soborze trydenckim trwały dysputy teologiczne, czy wierni świeccy mogą konającemu przynieść Komunię św. pod postacią Wiatyku, w sytuacji, w której kapłan nie może tego uczynić. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, w roku 1841, udzieliła pozytywnej odpowiedzi. Osoba świecka mogła zanieść Komunię św. podczas prześladowania chrześcijan. Kapłan mógł przynieść Eucharystię do skazanego

⁴ *Breviarium fidei*. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1997, VII 296.

na śmierć i ją tam zostawić, aby ten, w obliczu wykonania wyroku śmierci, mógł ją przyjąć. Kapłan musiał być pewny, że nie dojdzie do profanacji⁵.

W świetle unormowań Kodeksu z 1917 roku, tylko kapłan mógł ważnie odprawić Mszę św. On przez święcenia prezbiteratu uzyskał zdolność do spełniania tej funkcji. Jednak, aby mógł sprawować ją godziwie, winien być wolny od nieprawidłowości, cenzur i kar, takich jak suspensa, interdikt, degradacja, lub pozbawienie stroju duchownego. Ponadto, kapłan przed każdym sprawowaniem Mszy św. powinien zadbać o to, aby być w stanie łaski uświęcającej, a jeśli byłby w stanie grzechu ciężkiego i musiał celebrować ze względu na dobro wiernych, winien wzbudzić akt żalu doskonałego, a w przeciągu najwyżej trzech dni wyspowiadać się. Oprócz tego, celebrans Eucharystii powinien zachować post eucharystyczny, polegający na powstrzymaniu się od jakichkolwiek pokarmów i napojów alkoholowych na trzy godziny przed jej sprawowaniem, a napojów niealkoholowych – na godzinę przed rozpoczęciem Mszy św. Woda nie narusza postu eucharystycznego. W czasie choroby można przyjmować lekarstwa.

Do innych przepisów, dotyczących sprawowania Mszy św., należały te, które stanowiły, iż celebrans powinien używać właściwego dla swojego stopnia stroju duchownego. Nie wolno mu sprawować Mszy św. bez ministranta. Jednak tej funkcji nie może pełnić kobieta. Kapłan obcy winien okazać właściwy dokument potwierdzający jego święcenia. Spoczywający na kapłanie obowiązek celebrowania, wynikający z samych święceń, czy piastowanego urzędu, bądź też z faktu przyjęcia stypendium mszalnego, winien on wypełnić sumiennie. Powinien on zasadniczo celebrować kilka razy w roku, a zaleca się odprawianie przynajmniej w niedzielę i święta. Nie wolno natomiast – poza określonymi prawem wyjątkami – sprawować kilku Mszy Świętych w ciągu jednego dnia⁶.

Co się zaś tyczy szafarza Komunii św., to Kodeks Prawa Kanonicznego z roku 1917 stanowił, iż zwyczajnym jej szafarzem jest tylko biskup i prezbiter. Diakon nie był zwyczajnym szafarzem Komunii św. Również ksiądz nie mógł udzielać Komunii św. w sposób godziwy dowolnej osobie. Warunkiem godziwego Jej udzielania było posiadanie nad przyjmującymi władzy pasterskiej. W świetle przepisów tegoż Kodeksu, Komunii św. mógł udzielić ordynariusz we wszystkich podległych mu parafiach, przy czym ordynariusz

⁵ Por. Codicis Iuris Canonici Fontes cura Petri card. Gasparri, VII, n. 4789, p. 310. W: www.iuscangreg.it/gasparri.php, [dostęp: 21 I 2018]

⁶ Por. Codex Iuris Canonici 1917 PII X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione fontium annotatione et indice analytico – alphabetico ab Petro Card. Gasparri auctus, Typis Polyglottis Vaticanis 1948. [dalej: CIC] can. 801–812;F. Bączkiewicz F., *Eucharystia*, W: F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawionoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, wyd. 3., Opole 1957 – 1958, s. 22–25.

to nie tylko biskup diecezjalny, ale także administrator apostolski. Komunii św. mogli ponadto udzielać przełożeni zakonni własnym podwładnym, także proboszcz i wikariusz w stosunku do swoich parafian, lub osób przebywających nawet tylko czasowo na podległym im terenie; spowiednik lub kapelan w podległej mu wspólnocie zakonnej. Inni duchowni musieli mieć pozwolenie od odpowiedniego przełożonego. Zgoda nie musiała być wyrażona w sposób bezpośredni i wyraźny, mogło być nią nawet milczenie, lub brak wyraźnego sprzeciwu ze strony przełożonego.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku diakonów uważał za nadzwyczajnych szafarzy Komunii św. Tak więc diakon mógł jej udzielać w sposób godny po uzyskaniu wyraźnej zgody od ordynariusza miejsca, proboszcza lub innego kapłana, mającego w danym miejscu władzę proboszczowską. Podstawą do wydania takiej zgody była potrzeba duszpasterska lub duża liczba wiernych, pragnących przystąpić do Stołu Pańskiego, co przy niewielkiej liczbie zwyczajnych szafarzy komunijnych doprowadziłoby do znacznego przedłużenia celebracji⁷.

2. Szafarz w okresie od Vaticanum II

Istotną zmianę wprowadził Sobór Watykański II, który w *Konstytucji dogmatycznej o Kościele*, wśród zadań diakona, takich jak posługa bliźnim, błogosławienie związków małżeńskich, czy udzielanie chrztu, zaraz na drugim miejscu wymienia troskę o przechowywanie Eucharystii, rozdzielanie jej wiernym i zanoszenie Wiatyku umierającym⁸.

W powyższym stwierdzeniu Kościół dał jasno do zrozumienia, iż ta posługa jest wpisana w istotę diakonatu, chociaż dopiero w roku 1976 diakon został nazwany zwyczajnym szafarzem Komunii św. Po Soborze Watykańskim II stopniowo poszerzono prawo udzielania Chleba eucharystycznego na inne osoby – w charakterze szafarzy nadzwyczajnych.

⁷ Por. CIC, can. 845–846; P. Hemperek, *Reforma święceń niższych i subdiakonatu*, Prawo Kanoniczne 16 (1973), s. 219; F. Bączkiewicz, *Eucharystia*, dz. cyt., s. 35–36.

⁸ Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7 XII 1965, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s. 526–606, n. 29: „Na niższym szczeblu hierarchii stoją diakoni, na których nakłada się ręce nie dla kapłaństwa, lecz dla posługi. Umocnieni bowiem łaską sakramentalną służą bowiem Ludowi Bożemu w posłudze liturgii, słowa i miłości, w łączności z biskupem i jego prezbiterami. Zadaniem diakona, stosownie do tego, co wyznaczy mu kompetentna władza, jest uroczyste udzielanie chrztu, przechowywanie i rozdzielanie Eucharystii, asystowanie i błogosławienie w imieniu Kościoła związków małżeńskich, zanoszenie Wiatyku umierającym, czytanie wiernym Pisma Świętego, pouczanie i zachęcanie ludu, przewodniczenie nabożeństwom i modlitwie wiernych, udzielanie sakramentaliów, przewodniczenie obrzędom żałobnym i pogrzebowym”.

Taką regulację zawierała już Instrukcja *Eucharisticum Mysterium*, w której stanowi się, iż jakkolwiek do kapłana celebrującego na pierwszym miejscu należy rozdzielanie Komunii św. i nie powinien on zakończyć celebracji, zanim wszyscy wierni, pragnący ją przyjąć, nie uczynią tego, to jednak zaleca się jednocześnie, aby inni kapłani lub diakoni, stosownie do potrzeby, pomogli w tym celebransowi. Niewątpliwie, to bardzo znaczący krok w kierunku poszerzenia grona zwyczajnych szafarzy Komunii św.⁹

Zasadniczym jednak rozszerzeniem i uszczegółowieniem uchwał soborowych w zakresie liturgii były kolejne instrukcje wykonawcze do Konstytucji o liturgii. W trzeciej Instrukcji wykonawczej *Liturgicae instaurationes* stanowi się, że udzielanie Komunii św. jest przede wszystkim obowiązkiem celebrującego kapłana, następnie – diakona, a w niektórych sytuacjach, określonych przez kompetentną władzę, może tę posługę spełniać akolita. Stolica Apostolska może wyrazić zgodę, ażeby osoby znane i uczciwe, posiadające zlecenie, były wyznaczane do tej czynności. Osoby nie posiadające wspomnianego zezwolenia nie mogą udzielać Komunii św., jak również przenosić Świętych Postaci w naczyniach liturgicznych¹⁰.

Powyższe regulacje potwierdził św. Paweł VI w motu proprio *Ministeria quaedam*¹¹, w którym przyznał uprawnienia do udzielania Komunii św. akolitom. W tym dokumencie Papież sprecyzował, w jakich okolicznościach akolita może udzielać Komunii św. Może on to mianowicie czynić, gdy nie ma kapłana lub diakona, albo gdy nie mogą oni spełniać tej funkcji z powodu choroby, podeszłego wieku, lub innych zajęć duszpasterskich; albo gdy liczna wiernych przystępujących do Komunii św. jest tak duża, iż celebracja Mszy św. zbyt długo by się wydłużała. Do takiej posługi zobowiązani są ci, którzy przygotowują się do kapłaństwa. Może natomiast być ona powierzana także osobom świeckim, jednakże tylko mężczyznom¹². W świetle kolejnych regulacji prawnych, ordynariusze zostali upoważnieni do powierzania imiennie wskazanym wiernym funkcji szafarza nadzwyczajnego Komunii św. na czas określony, a w poszczególnych przypadkach – także na stałe.

Kandydować do tej funkcji mogli wyłącznie mężczyźni wyróżniający się dobrym życiem chrześcijańskim, oraz żywą wiarą, starający się ponadto o rozwijanie w swoim życiu nabożeństwa do Najświętszego Sakramentu i dający innym przykład szacunku do

⁹ Por. *Eucharisticum Mysterium*, dz. cyt., p. 31; M. Pastuszko, *Szafarz Eucharystii*, dz. cyt. s. 37.

¹⁰ Por. Instrukcja *Liturgicae instaurationes*, 5 IX 1970, AAS 62 (1970) 692 – 704, *Posoborowe Prawodawstwo Kościoła*, Warszawa 1967-1983, t. 3, z. 2, s. 177 – 208, p. 64.

¹¹ Por. Paweł VI, *Ministeria quaedam*, 15 VIII 1972., AAS 64 (1972) 529 – 534 – cytata za: M. Pastuszko, *Szafarz Eucharystii*, dz. cyt., s. 39.

¹² Por. P. Hemperek, *Najświętsza Eucharystia*, dz. cyt., s. 118; zob. M. Pastuszko, *Celebrans Ofiary*, dz. cyt., s. 39.

Jezusa Eucharystycznego. Prawodawca zakazuje natomiast ustanawiania nadzwyczajnymi szafarzami osoby budzące kontrowersje, czy powodujące zgorszenie w danej wspólnocie parafialnej. Prawowicie ustanowieni nadzwyczajni szafarze mogliby udzielać Komunii św. sobie i innym, również chorym, którzy nie mieli możliwości uczestniczenia we Mszy św. Czynności powyższe mogliby oni jednak wykonywać w razie nieobecności kapłana, diakona lub akolity, a także gdy są oni obecni, jednak nie mogą spełniać tej posługi z racji wieku, choroby, czy innych zajęć duszpasterskich.

Ponadto, szafarze nadzwyczajni mogą rozdzielać Komunię św. wówczas, gdyby bez ich pomocy owo rozdzielanie miało się zbyt długo wydłużyć. Ordynariusze miejsca mogą także zezwolić kapłanom, aby w konkretnych wypadkach, w obliczu prawdziwej konieczności, jednorazowo powierzali tę funkcję jakiejś osobie świeckiej. Winno się jednak wówczas zachowywać następującą kolejność: lektorzy, alumni seminarium, zakonnicy, zakonnice, katechiści, a wreszcie – mężczyźni lub kobiety nie należące do żadnych grup. Ordynariusz miejsca nie musi zachowywać wskazanej kolejności¹³.

Już na ostatnim etapie soborowej reformy prawa kanonicznego, równoległe z wejściem nowego Kodeksu, Kościół zmierzył się z błędnymi teoriami, dotyczącymi szafarza Eucharystii. Według tychże teorii, każda wspólnota chrześcijańska jest wyposażona we wszystkie władze, jakie Chrystus przyznał swojemu Kościołowi, a wszyscy wierni są następcami Apostołów. Stąd też urząd biskupi czy kapłański nie różni się od kapłaństwa powszechnego wiernych swoją istotą, a jedynie sposobem realizacji jedyne kapłaństwa Chrystusowego. Polegać by to miało na tym, iż przepowiadanie i przewodniczenie świętemu zgromadzeniu jest tylko prostym zleceniem, podyktowanym potrzebą zapewnienia sprawnego funkcjonowania danej wspólnoty. Z kolei każda wspólnota posiadałaby władzę ustanowienia sobie szafarza, który nie tylko by jej przewodniczył, ale miałby władzę sprawowania Eucharystii. Z tego powodu, w niektórych rejonach zbagatelizowano znaczenie sakramentów Eucharystii i święceń.

Na powyższe błędne teorie Kongregacja Nauki Wiary odpowiedziała w ten sposób, że władza sprawowania sakramentu Eucharystii jest w sposób konieczny związana ze święceniami sakramentalnymi, a apostołskość Kościoła nie oznacza, że wszyscy w równym stopniu są apostołami, dlatego żadna wspólnota nie ma władzy nadania komukolwiek urzędu apostołskiego. Apostołskość całego Kościoła konstituuje sukcesja apostołska. Kościół jest strukturą hierarchiczną, dlatego jest w nim miejsce na władze specyficznie

¹³ Por. Instrukcja *Immensae caritatis*, 29.01.1973, AAS 65 (1973) 264 – 271, Posoborowe Prawodawstwo Kościoła, t. 6, z. 2, Warszawa 1975, s. 114 – 129, p. 11262– 1272; E. Szafranski, *Tajemnica Eucharystii*, dz. cyt., s. 98–100; M. Pastuszko. *Celebrans Ofiary*, dz. cyt., s. 39–40.

apostolskie, wynikające z sakramentu święceń. Wśród tych władz szczególne miejsce zajmuje władza sprawowania sakramentu Eucharystii, zarezerwowana tym, którzy przyjęli święcenia kapłańskie¹⁴.

Analizę przepisów obecnie obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego, dotyczących szafarza Eucharystii, warto zacząć od stwierdzenia Jana Pawła II, iż „sprawujący Liturgię Eucharystyczną jest, jako szafarz tej ofiary, autentycznym kapłanem dokonującym na mocy specjalnej władzy święceń prawdziwego aktu ofiarnego, który prowadzi ludzi do Boga, wszyscy zaś, którzy w Eucharystii uczestniczą, nie składając ofiary tak jak on, składają wraz z nim, na mocy kapłaństwa powszechnego wiernych, swoje duchowe ofiary, które wyraża chleb i wino od momentu złożenia ich na ołtarzu”¹⁵.

Przechodząc zaś bezpośrednio do regulacji aktualnie obowiązującego Kodeksu, należy stwierdzić, iż tylko kapłan ważnie wyświęcony jest szafarzem, który w osobie Jezusa Chrystusa może sprawować sakrament Eucharystii. Godziwie zaś sprawuje ją ten kapłan, któremu prawo kanoniczne tego nie zabrania, zachowując poniższe przepisy. Kapłan może sprawować Eucharystię za kogokolwiek, tak za żywych, jak i za zmarłych. Kapłani mogą koncelebrować Eucharystię o każdej porze dnia, z zachowaniem jednak swobody każdego do indywidualnego sprawowania Eucharystii, jednakże nie w czasie, w którym w tym samym kościele lub kaplicy jest koncelebrowana Msza św. Pomimo, iż kapłan może być nie znany rektorowi kościoła, powinien być jednak dopuszczony do odprawiania, jeśli przedstawi pismo polecające własnego ordynariusza lub przełożonego, wystawione nie wcześniej, niż przed rokiem, lub też można roztropnie uważać, że nie ma przeszkód do odprawiania¹⁶.

Św. Jan Paweł II także wyraźnie rozróżniał posługę szafarza Eucharystii od udziału w niej wszystkich wiernych na podstawie kapłaństwa powszechnego. Według Papieża, uczestnictwo w Eucharystii jest wspólne dla całego Ludu Bożego, jednakże w zależności od sytuacji, w jakiej znajdują się poszczególni członkowie tegoż Ludu, może ono przybierać różne formy. Rola specyficzna wynika z posługi kapłańskiej, która niczego nie ujmując kapłaństwu powszechnemu wiernych, służy też jego promocji. Tę specyficzną rolę stworzył

¹⁴ Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Sacerdotium ministeriale*. List do biskupów kościoła katolickiego o niektórych zagadnieniach dotyczących szafarza Eucharystii, 6.08.1983, AAS 75 (1983) 1001–1009, w: *W trosce o pełnię wiary*. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994, Tarnów 1995, s. 203–205.

¹⁵ Por. Jan Paweł II, *Dominicae cenae*. List o tajemnicy i kulcie Eucharystii, 24.02.1980, AAS 72 (1980) 113 – 148; w: *To czyńcie na moją pamiątkę*. Eucharystia w dokumentach Kościoła, opr. Ks. Jan Miazek, Warszawa 1987, s. 241–267., p. 9.

¹⁶ Por. kan. 900 – 903; P. Hemperek, *Najświętsza Eucharystia*, dz. cyt., s. 113–114; F. Szafrowski, *Podręcznik*, dz. cyt., s. 183–184; zob. Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II, Olsztyn 1986, s. 379–380.

sam Zbawiciel, ustanawiając sakrament święceń, którego celem jest gromadzenie Ludu Bożego i składanie Ofiary. Przeznaczeniem zaś kapłaństwa wspólnego jest składanie ofiar duchowych przez wiernych¹⁷.

W swoim zaś nauczaniu związanym z Rokiem Eucharystii, św. Jan Paweł II precyzuje i wyjaśnia znaczenie określenia: „in persona Christi”, które odnosząc się do szafarza Eucharystii, oznacza nie tyle działanie w imieniu lub zastępstwie Chrystusa, co raczej w sakramentalnym utożsamieniu się z Nim. Dlatego Eucharystia, sprawowana przez kapłanów, posiadających władzę święceń, przewyższa władzę całego zgromadzenia. Przeto zgromadzenie wiernych, które zbiera się dla sprawowania Eucharystii, absolutnie potrzebuje kapłana z mocą święceń, który będzie jej przewodniczył. Tylko w ten sposób dane zgromadzenie stanie się rzeczywistą wspólnotą eucharystyczną. Sama bowiem wspólnota nie jest w stanie ustanowić sobie kapłana z mocą święceń. Stąd też bardzo trudną jest sytuacja tej parafii, która nie posiada kapłana, mogącego jej przewodzić.

W takiej sytuacji dana wspólnota parafialna słusznie poszukuje sposobu sprawowania niedzielnych celebracji, które jednak w żaden sposób nie są w stanie zastąpić prawdziwej celebracji eucharystycznej, sprawowanej przez wyświęconego szafarza. Z tych właśnie powodów osoby, które we wskazanej sytuacji czuwają nad jednością danej wspólnoty parafialnej, winny działać w kierunku podtrzymywania w wiernych pragnienia Eucharystii oraz wykorzystać każdą okazję, wynikającą choćby nawet z okazjonalnej obecności kapłana, aby mogła być w danej wspólnocie parafialnej sprawowana Najświętsza Ofiara¹⁸. Wszystkie powyższe regulacje Kodeksu z 1983 roku. dotyczyły szafarza Eucharystii.

Co się zaś tyczy szafarza Komunii św., to w świetle przepisów aktualnie obowiązującej normatywy, zwyczajnym jej szafarzem jest biskup, prezbiter i diakon, szafarzem zaś nadzwyczajnym jest akolita, oraz osoby specjalnie do tego zadania wyznaczone w sytuacji, gdy domaga się tego konieczność Kościoła i wobec braku szafarzy zwyczajnych¹⁹. Istotną wydaje się też w omawianej kwestii dyspozycja, w świetle której bez zezwolenia rektora danego kościoła lub innego jego prawnego przełożonego, nie wolno w nim nikomu sprawować Eucharystii, udzielać sakramentów, lub spełniać innych funkcji liturgicznych²⁰. Nie ma

¹⁷ Por. Jan Paweł II, *Eucharystia w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej*. Przemówienie na audiencji generalnej, 8.04.1992, „L'Osservatore Romano” 13 (1992) 6, s. 38 – 39.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia vivit*, 17 IV 2003., AAS 95 (2003) 433 – 475, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 72 (2003), s. 225 – 262,

¹⁹ Por. kan. 910; kan. 230 § 3; P. Hemperek, *Najświętsza Eucharystia*, dz. cyt., s. 113; L. Adamowicz, dz. cyt., s. 313.

²⁰ Por. Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus, 25 I 1983, AAS 75 (1983) pars II, s. 1 – 301. Kodeks Prawa Kanonicznego [dalej: KPK], kan. 561. Poznań 1984.

wątpliwości, że dotyczy to również zakazu udzielania przez kogokolwiek Komunii św.

Bez niczyjej zgody Najświętszą Eucharystię może sprawować i udzielać jej wiernym: miejscowy ordynariusz, wyższy przełożony zakonny w stosunku do swoich podwładnych, przełożeni lokalni, w odniesieniu do współbraci, lub wiernych przebywających w klasztorze, proboszczowie, wikariusz i administratorzy parafii wobec swoich parafian, rektor seminarium wobec kleryków, spowiednik i kapelan w żeńskim domu zakonnym. W obecnym prawodawstwie diakon, jako zwyczajny szafarz, może udzielać Komunii św., bez względu na ilość kapłanów, lub w ich zastępstwie, nie może jednak zastępować w tym celebrysa bez wyraźnej przyczyny, gdyż to on jest właściwym szafarzem tego sakramentu podczas Mszy Świętej²¹. Natomiast akolita, jako szafarz nadzwyczajny, jest również uprawniony do udzielania Komunii św. umierającym, czyli w postaci Wiatyku, oraz osobom chorym, którzy nie mogą przybyć do kościoła. Akolita, jeśli jest alumnem seminarium, w momencie wystąpienia z niego, traci prawo udzielania tego sakramentu, chyba że ordynariusz miejsca postanowi inaczej²².

Jak zostało to już wcześniej stwierdzone, obecnie obowiązujący Kodeks stanowi, że nadzwyczajnym szafarzem może zostać nawet wierny świecki, który zostaje do tego wyznaczony przez kompetentną władzę. Powodem ustanawiania takich nadzwyczajnych szafarzy zawsze jest brak kapłanów, czy diakonów mogących rozdzielać wiernym Ciało Chrystusa. Pewne wytyczne dotyczące osoby świeckiej, spełniającej funkcję nadzwyczajnego szafarza, można wywnioskować z dyspozycji kodeksowej stanowiącej, iż odpowiednio przygotowani świeccy są zdolni, by otrzymać od świętych pasterzy te urzędy kościelne i posługi, które wolno im wykonywać w zgodzie z przepisami prawa²³. Szczegółowo regulują to instrukcje, uprzednio omawiane w niniejszym opracowaniu.

Jeśli zaś idzie o prawodawstwo pokodeksowe, to w odnośnych regulacjach stanowi ono, że szafarstwo Komunii św. należy przede wszystkim do kapłana lub diakona. Kapłani powinni poświęcać wiernym tyle czasu, ile tego potrzebują, lub jak wynika to z ich posługi. Kiedy nie ma na miejscu kapłana lub diakona oraz gdy spełnienie tej posługi utrudnia im choroba, podeszły wiek lub duszpasterskie obowiązki, albo gdy liczba wiernych przystępujących do stołu Pańskiego jest bardzo wielka, przez co sprawowanie Mszy św. albo innej świętej czynności zbyt długo się przedłużało, wówczas Komunii św. może udzielać, jako jej szafarz nadzwyczajny, akolita ustanowiony zgodnie z prawem. Ordynariusz miejsca może pozwolić na udzielanie Komunii św. innym szafarzom nadzwyczajnym, jeśli

²¹ Por. M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia*, dz. cyt., s. 116 – 117.

²² Tamże s. 42–44.

²³ Por. KPK, kan. 228 § 1.

tylko uzna, że wymagają tego potrzeby duchowe wiernych, a nie ma na miejscu kapłana, diakona czy akolity²⁴.

W warunkach Kościoła w Polsce, kwestię nadzwyczajnego szafarza Komunii św. regulowała *Instrukcja odnośnie do nadzwyczajnego szafarza Komunii św.*, wydana przez Konferencję Episkopatu Polski w dniu 2 maja 1990 roku., a także *Instrukcja w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnego szafarza Komunii św.*, wydana 22 czerwca 1991 roku. Powyższe regulacje zostały znowelizowane odpowiednio: 9 marca i 18 października 2006 roku. W świetle tychże najnowszych regulacji, wydanych przez Konferencję Episkopatu Polski, posługę nadzwyczajnego szafarza Komunii św. może pełnić ten, kto ma ukończone 25, a nie przekroczył 65 lat życia. Do posługi tej mogą być powołani mężczyźni, jak i siostry zakonne oraz niewiasty życia konsekrowanego. Kandydaci do pełnienia omawianej funkcji powinni wyróżniać się życiem moralnym, zaangażowaniem w życie parafii i Kościoła, a także poważaniem wśród duchownych i wiernych. Powinni oni ponadto znać prawdy katechizmowe oraz główne zagadnienia teologiczno – liturgiczne. Upoważnienia do pełnienia funkcji nadzwyczajnego szafarza Komunii św. udziela biskup diecezjalny na jeden rok osobie, poleconej przez jej proboszcza. Zaleca się także, aby kandydaci przed rozpoczęciem posługi odbyli trzydniowe rekolekcje lub dzień skupienia. Szafarz nadzwyczajny swoją posługę może pełnić na terenie całej diecezji, dla której został ustanowiony. Może ją również pełnić w innej diecezji, jeśli tylko wyrazi na to zgodę tamtejszy ordynariusz. Może także zanosić Komunię św. do domów, ale tylko za wiedzą proboszcza i do takich osób, których odpowiedni stan duchowy jest znany. Szafarz nadzwyczajny Komunii św., przy sprawowaniu swojej posługi w czasie Mszy św., powinien być ubrany w albę, a jeśli potrzeba – przepasany cingulum. Sprawując natomiast posługę poza Mszą św., może nosić zwykłe ubranie. Siostry zakonne posługę tę pełnią w swoim stroju. Te same postanowienia dotyczą braci zakonnych. Wyższy przełożony zakonów kleryckich ma obowiązek prosić biskupa diecezjalnego o wyrażenie zgody, aby ustanowieni przez niego nadzwyczajni szafarze mogli swą posługę sprawować na terenie całej diecezji. Szafarz nadzwyczajny Komunii św. ma spełniać swą posługę bezinteresownie, jednak w sytuacjach uzasadnionych może mu przysługiwać zwrot kosztów przejazdu lub rekompensata za uszczuplone z powodu pełnienia posługi dochody w pracy zawodowej²⁵.

Powyższa regulacja, dotycząca nadzwyczajnego szafarza Komunii św. w Kościele

²⁴ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą*, 11 XII 1987, W: J. Miazek (opr.), *To czynicie na moją Pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła* Warszawa 1987, s. 316 - 322.

²⁵ Konferencji Episkopatu Polski, *Wskazania odnośnie do nadzwyczajnego szafarza Komunii św.* z 9 marca 2006, www.kkbids.episkopat.pl/anamnesis/46/5.htm [7.03.2007 r.].

polskim, różni się od wspomnianej wcześniej analogicznej Instrukcji, wydanej w roku 1990 tym, że według tej pierwszej regulacji wiek wymagany do podjęcia omawianej posługi to ukończone 35 lat i nie przekroczony 65 rok życia, przy czym bracia zakonni mogliby spełniać ją po osiągnięciu 30 lat; możliwość powoływania tylko mężczyzn, a brak takiego upoważnienia dla siostr zakonnych; a także – konieczność pozytywnej opinii przy zgłaszaniu kandydata, wydanej przez jego proboszcza i dwóch innych jeszcze księży²⁶.

Jeśli zaś idzie o formację nadzwyczajnego szafarza Komunii św., to należy wychowywać go w duchu liturgii oraz przygotować go do odpowiedniego i zgodnego z przepisami wykonywania przysługujących mu czynności. W zależności od warunków diecezjalnych, program formacyjny może być różny, a to dlatego, że różnorodność form kształcenia może lepiej przygotować przyszłego nadzwyczajnego szafarza do posługi właśnie w tej diecezji, której będzie ją pełnił. Kurs przygotowawczy winien jednak objąć takie zagadnienia, jak: właściwe rozumienie liturgii i jej znaczenia w życiu danej wspólnoty i w życiu poszczególnych wiernych; różne sposoby obecności Chrystusa w liturgii: zarówno w zgromadzeniu liturgicznym, jak i osobie kapłana celebrującego, czy też w Słowie Bożym lub innych znakach sakramentalnych; podział funkcji w zgromadzeniu; znaczenie i obowiązki szafarza Komunii św. Należy ponadto podjąć zagadnienia chrześcijańskiego wymiaru niedzielnego świętowania, podstawowych zagadnień z teologii Eucharystii, pobożności eucharystycznej poza Mszą św., warunków zanoszenia Komunii św. chorym²⁷. W *Instrukcji* z 1991 r. znalazły się bardzo podobne do powyższych uregulowania, z niewielkimi tylko różnicami w poszczególnych sformułowaniach²⁸.

Zakończenie

Regulacje prawne dotyczące szafarza Eucharystii nie zmieniały się zasadniczo na przestrzeni wieków. Zawsze funkcję tę mógł spełniać jedynie kapłan ważnie wyświęcony, a co za tym idzie – biskup i prezbiter. Ich udział w kulcie Eucharystii z tego tytułu jest więc bardzo intensywny i szczególny chociażby dlatego, że w tej posłudze nie mogą być

²⁶ Konferencja Episkopatu Polski, *Postanowienie odnośnie do nadzwyczajnego szafarza Komunii św.*, 2 maja 1990; w: *Dokumenty duszpastersko – liturgiczne Episkopatu Polski 1966 – 1998*, opr. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999, s. 64 – 65; por. także: Z. Kiernikowski, *Nadzwyczajni szafarze Komunii św.* Dekret z 23 grudnia 2004 r., www.diecezja.siedlce.pl/id.php?i=21&ac=131, [10.01.2005 r.].

²⁷ Por. Konferencji Episkopatu Polski, *Modyfikacja instrukcji w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnych szafarzy Komunii św.* z 18 października 2006 r. www.kkbids.episkopat.pl/anamnesis/48/3.htm [7.03.2007 r.].

²⁸ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Postanowienie w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnych szafarzy Komunii św.*, 22 VI 1991, w: *Dokumenty duszpastersko – liturgiczne*, dz. cyt., s. 65–72.

oni zastąpieni przez nadzwyczajnego szafarza Eucharystii. Inaczej rzecz się ma, jeśli idzie o szafarza Komunii św., bowiem tutaj na przestrzeni wieków dokonało się bardzo wiele zmian w kierunku poszerzenia grona osób mogących rozdzielać wiernym Najświętszy Sakrament, a to z pewnością ułatwiło jego przyjmowanie i w ten sposób kult Eucharystii stawał się bardziej rozpowszechniony i objął znaczną liczbę wiernych. Oczywiście, cały czas należy w tym względzie pamiętać o właściwym rozróżnieniu pojęć, a przy spełnianiu samej posługi – o unikaniu nadużyć. Jednak zagadnienie szafarza Eucharystii i szafarza Komunii św. wydaje się być bardzo ważnym zagadnieniem, jeśli idzie o głębokie zrozumienie istoty i właściwego charakteru kultu eucharystycznego.

Summary

The Ministry of the Eucharist and the extraordinary Ministry of Holy Communion in the teachings of the Roman Catholic Church and its pastoral practice.

In view of decreasing numbers of vocations to the priesthood nowadays, the Church is facing a challenging issue of the faithful's accessibility to the Holy Communion. Therefore, there has been a greater demand for ministers in order to distribute the Eucharistic Bread to the faithful. We need to make a distinction here between an ordinary (ordained) minister of the Holy Communion and an extraordinary one. The former can only be an ordained priest, whereas the latter - an appropriately trained and prepared for the function lay person. In this context, important pastoral questions have been raised regarding the requirements for potential candidates and their preparation program respectively. On the other hand, it is important to take into consideration the opinion of some lay people on the purposefulness of implementation of the extraordinary ministry itself as an everyday practice in our parishes.

Bibliografia

Adamowicz, L. (1999). *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin: KUL.

Bączkowicz, F. (1957 – 1958). Eucharystia. W: Bączkowicz F., Baron J., Stawionoga (red.). *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, wyd. 3 (21 – 41), Opole.

Breviarium fidei. (1997). W: S. Głowa, I. Bieda (red.). *Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, VII. 296. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Codex Iuris Canonici. (1984). Auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 (1983) pars II, pp. 1–317. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Poznań: Pallottinum.

Codex Iuris Canonici 1917. (1948). Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione fontium annotatione et indice analytico – alphabetico ab Petro Card. Gaspari auctus, Typis Polyglottis Vaticanis.

Codicis Iuris Canonici Fontes cura Petri card. Gasparri, VII, n. 4789, p. 310. W: www.iuscangreg.it/gasparri.php, [dostęp: 21 I 2018]

Hemperek, P. (1986). Eucharystia. W: P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz (red.). *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3 (112 – 149). Lublin.

Hemperek, P. (1973). Reforma święceń niższych i subdiakonatu, *Prawo Kanoniczne* 16 (3–4), 219–229.

II Polski Synod Plenarny. (2001). *Kapłaństwo i życie konsekrowane jako wspólnota życia i posługi z Chrystusem*, W: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)* (159–188). Warszawa – Poznań: Pallottinum.

Jan Paweł II. (1987). *Dominicae cenae*. List o tajemnicy i kulcie Eucharystii, 24 II 1980, AAS 72 (1980) 113 – 148 W: J. Miazek (opr.), *To czyńcie na moją Pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła* (241 – 267). Warszawa: ATK.

Jan Paweł II. (1992). Eucharystia w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej. Przemówienie na audiencji generalnej, 8 IV 1992. *L'Osservatore Romano* 13 (6), 38 - 39.

Jan Paweł II. (2003). Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* vivit. Encyklika o Eucharystii w życiu Kościoła, 17 IV 2003, AAS 95 (2003) 433 – 475. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie* 72 (5), 225 – 262

Kiernikowski, Z. (2004). *Nadzwyczajni szafarze Komunii św.* Dekret z 23 grudnia 2004 r. www.diecezja.siedlce.pl/id.php?i=21&ac=131, [10.01.2005 r.].

Konferencja Episkopatu Polski. (1987). Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą, 11 XII 1987, W: J. Miazek (opr.), *To czyńcie na moją Pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła* (316 – 322). Warszawa: ATK.

Konferencja Episkopatu Polski. (2006). *Modyfikacja instrukcji w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnych szafarzy Komunii św.* z 18 października 2006 r. www.kkbids.episkopat.pl/anamnesis/48/3.htm [7.03.2007 r.].

Konferencja Episkopatu Polski. (2007). *Wskazania odnośnie do nadzwyczajnego szafarza Komunii Świętej*, 9 III 2006; <http://www.kkbids.episkopat.pl/anamnesis/46/5.htm>; (7 III 2007).

Konferencji Episkopatu Polski. (1999). Postanowienie odnośnie do nadzwyczajnego szafarza Komunii św., 2 maja 1990. W: Cz. Krakowiak, L. Adamowicz (opr.). *Dokumenty duszpastersko – liturgiczne Episkopatu Polski 1966 – 1998*, (64 – 65). Lublin: Polihymnia.

Kongregacja Nauki Wiary. (1966-1994). *Sacerdotium ministeriale*. List do biskupów kościoła katolickiego o niektórych zagadnieniach dotyczących szafarza Eucharystii, 6 VIII 1983, AAS 75 (1983) 1001–1009, W: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary*, (203–211). Tarnów.

Kongregacja Sakramentów Świętych. (1975). *Immensae caritatis*, Instrukcja na temat ułatwienia w niektórych wypadkach przyjmowania Komunii Sakramentalnej, 29 I 1973, AAS 65 (1973) 264 – 271; tekst polski: *Posoborowe Prawodawstwo Kościoła*, t. 6, z. 2, (114 – 129). Warszawa.

Pastuszko, M. (1983). *Celebrans Ofiary Eucharystycznej*, *Prawo Kanoniczne* 26 (1-2), 203 – 219.

Pastuszko, M. (1987). Szafarz Eucharystii, *Prawo Kanoniczne* 30 (3- 4), 29 - 47.

Pastuszko, M. (1994). Szafarstwo Najświętszej Eucharystii (kanony 897 – 911), *Prawo Kanoniczne* 37 (1- 2), 73 - 161.

Pastuszko, M. (1997). *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*, Kielce.

Paweł VI. (1987). *Mysterium fidei*. Encyklika o Eucharystii, 3 IX 1965, AAS 57 (1965)

753 – 774; W: J. Miazek (opr.), *To czyńcie na moją Pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła* (13-322). Warszawa: ATK.

Pawluk, T. (1986). *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II, Olsztyn.

Sobór Watykański II. (2002). Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7 XII 1965; AAS 58 (1966) 1025 – 1120; W: *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje* (526 – 606). Poznań: Pallottinum.

Sztafrowski, E. (1979). Tajemnica Eucharystii. W: Tenże (red.), *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, (49 - 105). Warszawa: ATK.

Święta Kongregacja Kultu Bożego. (1967-1983). *Liturgicae instaurationes*, Trzecia Instrukcja wykonawcza do Konstytucji o Liturgii Świętej, 5 IX 1970, AAS 62 (1970) 692 – 704. *Posoborowe Prawodawstwo Kościoła* t. 3, z. 2 (177 – 208). Warszawa.

Święta Kongregacja Obrzędów. (1987). Instrukcja *Eucharisticum misterium*, 25 V 1967, W: J. Miazek (opr.), *To czyńcie na moją Pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła* (154 – 190). Warszawa: ATK.